

Medalion istoric : POLYBIOS

AUREL IORDĂNESCU

În înțelesul pe care i-l dăm noi astăzi, istoriografia este un produs al spiritului grec. Dacă preocuparea pentru cunoașterea trecutului a existat și la popoarele Orientului, ea nu a depășit stadiul de cronică, în care faptele erau prezentate juxtapus, cel mult în ordine cronologică și considerate numai din aspectul lor exterior. Abia grecii au făcut pasul cel mare, acela al creării *istoriei comprehensive* : însuși numele de *historia* avînd semnificația de „investigație“, apare pentru prima oară la Herodot, el implicînd afirmația desfășurării cercetării în lumina spiritului critic. De aceea, cînd istoriografia greacă a fost deplin constituită, adică odată cu opera lui Herodot, scopul ei a fost cercetarea și înfățișarea unui eveniment istoric de interes major în lumina cauzelor îndepărtate sau apropiate care l-au generat și cu menționarea concomitentă a acelor detalii pitorești care-l puteau individualiza mai pregnant. Pentru aceasta, istoricii greci au stabilit în operele lor *legătura firească* dintre fapte, făcîndu-le să apară într-o frescă unitară ; le-au reliefat *logica internă*, produs al factorilor multipli ce constituie determinismul social și s-au străduit să dezvăluie *structura lor intimă* care le individualizează și le determină dezvoltarea ulterioară.

Firește, în dezvoltarea ei istoriografia greacă nu a urmat o linie sta-tornic ascendentă, dar fiecare etapă a ei a integrat un element nou : dacă cu *Herodot* ea ajunge să prezinte faptele înlănțuit și cu preocupări de explica-ție, cu *Thukydid* ea atinge apogeul, deoarece, depășind cronologicul, tinde spre atingerea logicului, adică a înțelegerii legității istorice, pentru a ajunge cu *Polybios* la explicitarea unei metodologii și la schițarea unei filozofii a istoriei. În același timp, însă, fiecare din aceste etape corespundea unui moment de criză în istoria poporului grec : istoria lui Herodot marca marea criză a războaielor medice ; cea a lui Thukydid fusese sugerată de războiul peloponesiac, care marcaseră începutul decăderii Greciei clasice, iar a lui Polybios reflecta momentul crucial al ciocnirii hellenismului cu Roma.

Polybios este ultimul mare istoric al Greciei antice. Originar din Mega-lopolis, cel mai de seamă oraș al ligii aheene de la începutul sec. II î.e.n., Polybios era fiul lui Lykortas, unul dintre strategii de mare autoritate ai ligii. Născut în jurul anului 200 î.e.n., el a primit o educație foarte îngrijită și a crescut în atmosfera de tensiune care opunea liga acheeană monarhiei

macedonene a lui Filip al V-lea. Admirator fără rezerve al celor doi mari conducători ai ligii, Aratos și Philopoimen, el considera liga acheeană drept una dintre cele mai desăvârșite creații politice. Avea abia 16 ani când, în 183, i s-a încredințat cinstea de a purta urna cu cenușa lui Philopoimen, care fusese ucis în acel an. Pregătindu-l pentru a deveni unul dintre conducătorii ligii, Lykortas i-a asigurat o temeinică formație militară și diplomatică, inițiindu-l în meandrele politicii vremii. Când, în anul 181 î.e.n. liga acheeană a hotărât trimiterea unei solii la curtea regelui Egiptului, Ptolemeios al V-lea Epiphanes, alături de Lykortas și Aratos cel tânăr a fost desemnat și tânărul Polybios, deși, după cum spune el însuși, „eram mai tânăr decât vârsta cerută de legi“. Moartea neașteptată a regelui Egiptului a împiedecat deplasarea soliei la Alexandria, dar faptul alegerii lui Polybios printre soli arată că el era considerat de consiliul ligii ca un viitor conducător.

Adevărata carieră politică și-a început-o în anul 169 î.e.n., când a fost ales hipparch, ceea ce reprezenta, ca importanță, a doua magistratură a ligii. Dar vremurile erau tulburi: al treilea război al Romei cu Macedonia, condusă de regele Perseus, era în toi și se apropia de sfârșit. Partidul condus de Lykortas urmărea menținerea ligii acheene în neutralitate, dar poziția ei de aliată a Romei făcea lucrul foarte anevoios, cu atât mai mult cu cât în interiorul ligii mai era un partid, cel democratic, condus de Kallikrates, care urmărea preluarea conducerii cu sprijinul Romei și susținea alianța cu ea. Pe măsură ce victoriile romane se înmulțeau, iar înfrângerea finală a Macedoniei se contura tot mai precis, neutralitatea părea cu neputință de menținut și partidul lui Lykortas hotărâ, deși fără mult entuziasm, să ofere Romei sprijinul militar al ligii. Cel care a primit sarcina de a comunica această hotărâre consulului Marcus Philippus a fost Polybios. Deplasându-se foarte încet, el a ajuns cu destulă întârziere în tabăra consulului care, mulțumind, a declinat oferta. Cu excepția lui Polybios, care a rămas toată vara anului 169 î.e.n. în tabăra romană, restul delegației s-a înapoiat la Megalopolis. Dar în lipsa lui Polybios, consulul Appius Claudius Centho, care conducea trupele din Egipt, ceru acheenilor un ajutor militar. Nevoind ca Roma să rămână obligată ligii, consulul Marcus Philippus îl trimise pe Polybios să-i sfătuiască pe acheeni să nu se grăbească cu trimiterea ajutoarelor lui App. Claudius Centho, deoarece acesta nu ar avea nevoie imediată. Polybios se înapoie la Sykion, unde era convocată adunarea ligii și, deși nu avea nici o dispoziție scrisă a consulului Marcus Philippus, convinse adunarea să amâne trimiterea ajutorului, fapt care-i atrase din partea partidului democrat acuzația de a fi un adversar al alianței cu Roma. În anul următor, 168 î.e.n., însă, consulul L. Aemilius Paulus înfrânse la Pydna armata regelui Perseus, pe care izbuti să-l captureze. Urmînd exemplul celorlalte state grecești, liga acheeană trimise și ea o delegație, condusă de Kallikrates, șeful democraților, care să-l felicite pe învingător. Kallikrates îi denunță pe conducătorii ligii ca ostili Romei, dînd senatului ocazia de a cere pedepsirea celor ce se arătaseră mai rezervați. Doi emisari ai senatului au fost trimiși în Achaia. Introduși în adunarea ligii, ei declarară că mai mulți acheeni fuseseră favorabili regelui

Macedoniei. Strategul Archon declară că acuzația este neîntemeiată și că și el și alții sînt gata să se supună oricărei judecări, inclusiv celeia a senatului. Reprezentanții senatului cerură atunci ca toți cei bănuți să fie transportați la Roma spre a fi judecați, iar Kallikrates citi lista lor : erau peste 1000 de nume între care și acela al lui Polybios. Dar fără a fi judecați vreodată, ei au fost internați în diverse orașe ale Haliei, unde au rămas pînă în 150 î.e.n.

Exilul în Italia punea capăt pentru totdeauna carierii militare și politice a lui Polybios. Din fericiire pentru el, prietenia cu cei doi fii ai lui L. Aemilius Paulus, A. Fabius Maximus Aemilianus și P. Cornelius Scipio Aemilianus îl ajută să rămînă în Roma și să frecventeze „cenaclul Scipionilor“, unde avu ocazia să cunoască pe cei mai de seamă reprezentanți ai aristocrației romane. Așa cum bine observă Alfred Croiset, „Polybios ajungea la Roma în acel moment unic al istoriei sale, pe care Cicero îl considera ca epoca de aur a republicii : moment de admirabil echilibru interior, de viguroasă expansiune în afară, de respect statornic pentru vechile principii cu un început de eleganță și de rafinament“. Ceea ce mai ales l-a impresionat, a fost respectul pentru tradiție îmbinat cu spiritul practic și cu o disciplină civică desăvîrșită. Cunoscînd îndeaproape structura statului roman, el ajunge să-și schimbe părerea de pînă atunci : înțelegînd că hegemonia Romei era de acum înainte de neînlăturat, era indispensabil ca grecii să se acomodeze acestei stări de fapt. Pentru a-și convinge compatrioții de această necesitate, el hotărî să scrie istoria celor 53 de ani ce se întindeau de la începutul celui de al doilea război punic (220) și pînă la prăbușirea regatului macedonean (167 î.e.n.). Scopul i-a fost precizat de istoric cu toată limpezimea : a scris istoria acestei perioade pentru a arăta : „cum, cînd și din ce cauză au ajuns sub stăpînirea romanilor toate regiunile cunoscute ale lumii“ (III, 1). Lucrînd peste un deceniu (între 160 și 150 î.e.n., aproximativ), el izbuti să redacteze în 29 de cărți istoria marilor cuceriri săvîrșite de romani în bazinul Mării Mediterane între 220 și 167 î.e.n. Lucrarea se adresa nu atît celor cîțiva aristocrați romani din cercul Scipionilor, care cunoșteau limba greacă, cît grecilor culți care se consacrau treburilor publice. În adevăr, potrivit concepției lui, valoarea istoriei rezidă înainte de toate în utilitatea ei : luminile ei sînt indispensabile omului de stat care poate trage o învățătură din cunoașterea situațiilor trecute. Deoarece cunoașterea istoriei reprezintă o componentă esențială a pregătirii pentru arta guvernării, Polybios își adresează istoria, înainte de toate, oamenilor de stat, pe care înțelege să-i ajute explicîndu-le secretele puterii romane. Fiindcă la data la care scria, atît marile monarhii helenistice ale Ptolemeilor, Seleucizilor și Attalizilor, cît și liga acheeană și republica Rhodosului erau încă în ființă, așa încît oamenii lor politici aveau nevoie de o cunoaștere exactă a istoriei lumii mediteraneene în ultima jumătate de secol, ca și de o înțelegere adecvată a obiectivelor politicii romane.

Tocmai pentru că se adresa mai ales grecilor, care nu cunoșteau îndeajuns istoria romanilor și, deci, cauzele celui de-al doilea război punic, Polybios adăose ca o prefață primele două cărți, în care erau povestite eve-

nimentele de la anul 264 î.e.n. (începutul primului război punic) pînă la asediul Saguntului (220 î.e.n.): în felul acesta făcea legătura cu istoria lui Timaios din Tauromenion, care se oprea la anul 264 î.e.n. și, pentru istoria ligii acheene, cu memoriile lui Arates din Sikyon, care mergeau pînă la anul 222 î.e.n. (bătălia de la Sellasia): Istoria celui de al doilea război punic era expusă în cărțile III—XV, iar în rest (cărțile XVI—XXIX) erau înfățișate războaiele purtate de Roma în Orientul hellenistic, împotriva Macedoniei și Syriei. Expunerea se desfășura cronologic pe olimpiade și ani, iar rarele digresiuni (cartea a VI-a consacrată analizei constituției romane, necesară înțelegerii rezistenței romane după dezastrul de la Cannae; cartea a XII-a în care și expune principiile metodologice, polemizînd cu Timaios și cu alți istorici anteriori și cartea XXXIV, care cuprindea geografia regiunilor occidentale europene cucerite de romani, puțin cunoscute grecilor) aveau un rost emina-mente explicativ.

Polybios avea o foarte bună pregătire pentru a aborda genul istoric: om politic care participase direct și activ la unele dintre cele mai de seamă evenimente ale istoriei grecești din prima jumătate a sec. II î.e.n.; expert în problemele militare, fiind și autorul unui tratat tehnic de tactică militară și pe deasupra, prin participarea lui la cercul Scipionilor, situat într-un excelent post de observație privind desfășurarea politicii romane, el a putut alcătui un tablou complet și sugestiv al perioadei în care se instaurase dominația Romei în bazinul mediteranean. Folosind o amplă documentare din care n-au lipsit nici scrierile istorice ale înaintașilor lui greci și romani, nici memoriile oame-nilor politici participanți la evenimente sau discuțiile cu unii dintre cei în viață, nici documentele de arhivă (cum sînt faimoasele tratate romano-cartha-gineze) sau inscripția lăsată de Hannibal în templul Iunonei din Lacinium, Polybios a izbutit să creeze o operă care a rămas pentru urmași principalul izvor de informație pentru această perioadă. Preocupat, înainte de toate, de a reconstitui evenimentele așa cum se pretrecuseră, el a folosit în același timp și istoriografia romană, reprezentată pe atunci de opera scrisă în limba greacă de Q. Fabius Pictor, care cuprindea o istorie a Romei pînă la sfîrșitul celui de al doilea război punic și scrierile istoricilor greci care scriseseră de pe poziții filocarthagineze, ca Philinos din Akragas, Sosylos din Sparta și Silenos din Kale-Akte. Totodată, el nu s-a mulțumit să parafrazeze aceste izvoare ci le-a elaborat în chip original într-o reconstituire cu totul personală. Asupra felului în care și-a publicat această parte a istoriei sale, nu sîntem informați: sigur este numai că ea s-a făcut înainte de anul 146 î.e.n., deoarece în ea atît Car-thagina, cît și liga acheeană sînt arătate ca existente.

Noutatea pe care o aducea opera lui Polybios consta în forma în care era concepută și realizată: ea reprezenta o *istorie universală* avînd în centru Roma, fapt care-i dădea un caracter de organicitate nemaiîntîlnit pînă atunci. În adevăr, datorită acestei centrări, istoria universală, așa cum el a realizat-o, se înfățișa nu ca o juxtapunere a evenimentelor petrecute în deosebitele regiuni ale lumii cunoscute, ci într-un tablou dinamic în care aceste evenimente sînt prezentate în interdependența lor cauzală, firul conducător fiind oferit

de politica, pașnică sau războinică, dusă de Roma în bazinul Mării Mediterane.

Trecuseră aproape 17 ani de când, împreună cu ceilalți ostateci, Polybios rezida în Italia. În mai multe rînduri se ceruse eliberarea lor, dar senatul amînase mereu decizia. În anul 150 î.e.n. la insistențele lui P. Cornelius Scipio Aemilianus, prietenul și protectorul lui Polybios, senatul reluă în discuție problema și hotărî eliberarea ostatecilor : dir zei o mie, mai rămăseseră trei sute. Măsura avea și o coloratură politică : în ajunul începerii celui de al treilea război punic, gestul senatului apărea ca un act de pacificare în Grecia care trebuia să asigure liniștea aici. Firește, romanii socoteau că așa după cum Polybios devenise un admirator și un prieten al Romei, tot așa se petreceau lucrurile și cu ceilalți ostateci. Numai că lucrurile s-au petrecut cu totul altfel : înapoierea ostatecilor a fost semnalul unei tulburări, care pînă la urmă a dus la răscoala Greciei împotriva dominației romane.

Polybios, sincer convins de greșeala pe care o făc concetățenii săi, nu a participat la mișcare. De altfel, în foarte scurtă vreme, începînd războiul cu Carthagina, el fu chemat pe teatrul de operațiuni : întinsele lui cunoștințe în materie de tehnică militară îl recomandau ca pe un consilier deosebit de indicat. Iar cînd, în 147, prietenul său P. Cornelius Scipio Aemilianus a primit conducerea operațiunilor, el a rămas în calitate de consilier pînă la distrugerea Carthaginei, în 146 î.e.n. În timpul asediului, în toamna anului 147 î.e.n., Polybios, întovărașit de faimosul învățat și filozof grec, Panaitios din Rhodos, făcu o călătorie de explorare (folosind șapte corăbii puse la dispoziție de Scipio) de-a lungul coastei mediteraneene și atlantice a Marocului ; dar expediția nu avea numai scopuri științifice, ci și politice : ea a avut drept principal rezultat desprinderea maurilor din alianța cu Carthagina, așa cum s-a văzut în anul 146.

În același an cu distrugerea Carthaginei, Grecia căzuse și ea sub dominația Romei : ultimul război pentru menținerea independenței hellenice se desfășurase tocmai cînd Polybios se găsea în tabăra romană de sub zidurile capitalei puniche. Desființarea ligii acheene și distrugerea Corinthului (146 î.e.n.) l-au îndurerat mult pe fostul hepparch al ligii : el s-a străduit din toate puterile să ușureze soarta conaționaliilor săi. Pentru că, știindu-l adînc cunoscător al realităților politice și sociale ale Greciei, senatul îi încredință misiunea ca, împreună cu reprezentanții săi, să procedeze la reorganizarea politică a țării. Regimul la a cărui instaurare el a contribuit a fost cel timocratic, care asigura predominarea claselor avute, dar felul în care contribuția lui la așezarea noii ordini a fost apreciată de compatrioții săi se poate vedea din statutele ce i-au fost ridicate în cîteva cetăți grecești.

Deși se apropia de șaptezeci de ani, el îl însoți pe Scipio Aemilianus (care purta acum supranumele de *Africanus minor*) la asediul Numantie, asistînd și la distrugerea ultimului centru al rezistenței celtiberice. Cu ocazia înapoierii la Roma, voind să cunoască drumul parcurs de Hannibal în înaintarea lui din Spania către Italia, Polybios a străbătut Gallia sudică și a trecut Alpii.

Dar evenimentele de după 150 î.e.n., la care participase direct, i s-au părut a avea o așa de strânsă legătură cu cele expuse de el în *Istoriile* pe care le publicase, încît s-a hotărît să le continue pînă la anul 146 î.e.n. În acest scop el povesti în 11 cărți (XXX—XL) istoria cuceririlor romane, în răsăritul și apusul bazinului mediteranean, folosind înainte de toate amintirile sale, dar recurgînd și la datele ce se găseau fie în arhivele oficiale, fie în acelea ale familiei Scipionilor care-i stăteau la îndemînă. Cu această ocazie, el revăzu și celelalte cărți, în lumina evenimentelor ultime la care participase (ca, de pildă, încercările de reformă ale fraților Gracchi), fapt care îl obligă să facă anumite remanieri, care priveau nu numai judecățile exprimate asupra evenimentelor deja povestite, ci și unele schimbări de perspectivă care afectau însăși concepția istorică inițială. Semnificativă sub acest aspect este convingerea pe care și-o exprimă acum cu privire la decăderea care, în mod ineluctabil, așteaptă orice întocmire politică, inclusiv Roma. Cu această constatare pesimistă își sfîrși el viața în anul 188 î.e.n. Ediția a doua a lucrării lui, care cuprindea toate cele 40 de cărți cu remanierile operate, a fost publicată numai după moartea autorului. Din păcate, însă, din cele 40 de cărți nu s-au păstrat în întregime decît primele 5 (mergînd pînă la lupta de la Cannae) și cea mai mare parte dintr-a 6-a. Pentru cărțile VII—XVIII s-au păstrat pasaje întinse într-un manuscris din sec. XII; pentru rest dispunem numai de fragmentele sub formă de extrase care figurează în compilația lui Constantin Porphyrogenetul (din sec. X). Deși ne putem face o idee destul de lămurită asupra conținutului și valorii operei lui Polybios, nu putem să nu deplîngem pierderea unei așa de mari părți din *Istoriile* lui.

În dezvoltarea istoriografiei grecești, marea inovație a istoricului Polybios o constituie *afirmarea explicită a unor premise metodologice, critica metodelor* folosite de înaintași precum și *întemeierea teoretică a principiilor metodice* de care s-a condus în alcătuirea operei sale. De aici, caracterul ei *pragmatic*: scopul pe care și-l propune este de a înfățișa faptele istorice pe baza unei cercetări aprofundate a cauzelor care le-au produs și, în măsura în care lucrul era cu putință, și a rezultatelor pe care le-au avut, pentru a *servi* oamenilor — și mai ales oamenilor politici — în orientarea acțiunilor lor. Sub acest aspect, cartea a XII-a, în care se face critica metodei istorice folosite de *Timaios* și alți predecesori ai săi, este un adevărat manifest-program al istoriografiei pragmatice. Cu acest prilej stabilește el cele 4 condiții fundamentale ale cercetării istorice: 1) Necesitatea *valorificării critice* a materialului adunat din cărți, deoarece simpla erudiție livrească este puțin folositoare; 2) Obligatorietatea *respectării adevărului*, considerat „lumina istoriei”; 3) *Înlăturarea dramatismului*, deoarece rostul istoriei este să *lămurească*, să *convîngă* și să *instruiască* și 4) *Practica treburilor publice*: „eu aș spune — zice el — că istoria va fi cum trebuie atunci cînd oamenii politici vor începe să scrie istoria sau atunci cînd cei ce încep să scrie istorie vor fi convinși că experiența politică e necesară istoricului”. De aceea, la baza activității lui de istoric el pune 3 principii: 1. *studiul și critica izvoarelor*; 2. cunoașterea personală a *locurilor*; 3. *experiența politică*. Aplicarea strictă a acestor prin-

cipii l-a condus la concluzia că adevărata utilitate a istoriei rezidă în *descoperirea care leagă* evenimentele între ele și, prin aceasta, *le explică*. Dar în *noțiunea de cauză* el distinge cu o mare ascuțime trei aspecte deosebite : *cauza, pretextul și începutul*. În producerea faptelor istorice toate aceste trei aspecte își au rostul lor : așa de exemplu, *începutul* celui de al doilea război punic l-a constituit asediul Saguntului de către Hannibal ; *pretextul* invocat a fost dreptul Carthaginei de a ocupa Spania pînă la Ebru ; dar *cauza* reală a rezidat în dorința de revanșă a lui Hamilkar Barka și în nemulțumirea carthaginezilor provocată de ocuparea Sardiniei de către romani. Pentru a sublinia și mai mult necesitatea cunoașterii cauzelor evenimentelor, Polybios recurge la comparația cu medicina : istoricul care nu cunoaște cauzele evenimentelor — zice el — este asemenea unui medic care nu cunoaște cauzele bolilor și de aceea nu poate acționa eficient. Dar în cercetarea *cauzelor și urmărilor* unui fapt istoric, el respinge întotdeauna supranaturalul. „Numai cînd nu ajunge să determine cauzele unor întîmplări survenite contra oricărei așteptări sau din motive necunoscute (epidemii, cutremure) le atribuie soartei (*tyche*), care reprezintă iraționalul, necunoscutul, limitele dincolo de care nu poate să treacă mintea omenească (T. Popescu).

Se vede astfel că Polybios a fost unul dintre cei mai mari istorici ai antichității, reprezentînd una din etapele importante în dezvoltarea istoriei ca știință. Firește, și opera lui suferă de numeroase imperfecțiuni datorate spiritului timpului în care trăia și căii noi pe care se străduia să o deschidă și pentru care lipseau lucrările premergătoare. De aceea a împărtășit și el soarta ingrată a precursorilor : atît prin concepția lui despre esența și rostul istoriei, ca și prin rigoarea metodică pe care a impus-o cercetării, el își depășea nu numai contemporanii, dar și pe urmași, care, neputîndu-l înțelege, nici măcar n-au încercat să meargă pe drumul deschis de el. În felul acesta Polybios apare, însă, și ca ultimul reprezentant al istoriei comprehensive hellenice. Odată cu el istoriografia *greacă* ia sfîrșit : ceea ce urmează este istoriografie *romană* scrisă în *limba greacă*.

BIBLIOGRAFIE

1. Alfred și Maurice Boiset, *Histoire de la littérature grecque*, Paris, 1928, T.V., p. 268—295 ; A. Rosenberg, *Einleitung und Quellenkunde zur roemischen Geschichte*, Berlin, 1921, p. 188—196 ; 3. T. R. Glover, *Polybius*, în *The Cambridge Ancient History*, T. VIII, cap. I, p. 1—24 ; 4. Virgil C. Popescu, *Studiu introductiv la Polybios, Istorii*, Buc., 1966, p. 5—54 (excelentă punere la punct a stadiului principalelor probleme polibiene) ; 5. Gaetano de Sanctis, *Storia dei Romani*, Torino, 1916, vol. III, 1, apendicele II: *Composizione ed economia della storia di Polibio*, p. 201—224 (cu rare excepții, concluziile acestui remarcabil studiu sînt adoptate în schița de față).